

IZGRADNJA SOPSTVA KROZ SIMBOLIČKU INTERAKCIJU SA DRUGIM U SVAKODNEVNOM ŽIVOTU

Ključne riječi

Sopstvo; simbolički interakcionizam; komunikacija; svakodnevni život.

Autori

Ivan Šijaković, doktor socioloških nauka, redovni profesor, Fakultet političkih nauka Univerziteta u Banjoj Luci.

Dragana Vilić, doktor socioloških nauka, vanredni profesor, Ekonomski fakultet Univerziteta u Banjoj Luci.

Korespondencija

*ivan.sijakovic@fpn.unibl.org
dragana.vilic@ef.unibl.org*

Oblast

Teorijska sociologija

DOI

10.5937/politeia0-19722

Datum prijema članka

30.11.2018.

Datum konačnog prihvatanja članka za objavljivanje

29.01.2019.

Sažetak

U ovom radu autori su nastojali da provere, uz pomoć drugih autora koji govore o ovoj temi, najpre, u interpretativnoj sociologiji, a kasnije u njenim okvirima iz perspektive simboličkog interakcionizma, kako se formira sopstvo, kao najvažniji instrument slobodne komunikacije i interakcije u svakodnevnom odnosu sa drugim, u kojima se osobe usklađuju i pri čemu se naglašavaju subjektivna značenja ponašanja ljudi. U simboličkom interakcionizmu, čije je ishodište u filozofskom pragmatizmu i socijalnom biheviorizmu Džordža Herberta Mida, središnje mesto ima interakcija (licem u lice), a sopstvo je ključni izraz. U Midovom socijalnom konstruisanju sopstva („ja“ i „mene“), interakcija i komunikacija imaju ključnu važnost (učenje o sebi kroz interakciju s drugim). Prema Herbertu Blumeru, koji je formulisao sintagmu simbolički interakcionizam, ljudsko društvo je proizvod specifične ljudske interakcije posredovane upotrebom simbola. U okvirima ovog sociološkog teorijskog pravca, Ervin Gofman je, koristeći metaforu pozorišnog izvođenja za svakodnevni život, izgradio tzv. dramaturški model proučavanja društvenog života – interakcije licem u lice između ljudi u svakodnevnim susretima i uloge sopstva u njoj (konstruisanja sopstva), gde pojedinac kao aktivni i kreativni glumac (akter) izvodi svoju (društvenu) ulogu u konkretnoj društvenoj situaciji pred drugima. Interakcionistički okvir se u prethodnih nekoliko decenija primenjuje u teoriji uloga za razumevanje sopstva i procesa identiteta. U radu je analiziran teorijski pristup Ralfa Tarnera koji naglašava ulogu kao orijentacioni mehanizam u interakciji i kao kulturni resurs, čije mreže predstavljaju okvir za aktivnosti u društvu.

UVOD

Društvena interakcija obuhvata konkretnan odnos između dva ili više učesnika u određenoj društvenoj situaciji koji se uspostavlja s ciljem razmene značenja između aktera: anonimno, blisko, institucionalno, formalno, neformalno i sl. (Sociološki rečnik, 2007: 196–197). Interakcija predstavlja naše postupke i reakcije na ljude oko nas i oduvek je postojala između ljudi koji pripadaju različitim narodima, ali pod uticajem globalizacije izmenjeni su njen intenzitet i priroda – proširene mogućnosti međunarodnih putovanja čine da su našom interakcijom obuhvaćeni sve više i ljudi iz drugih zemalja ili kultura. Ovim se u pogledu odvijanja svakodnevnih interakcija i interakcija sa fizičkim okruženjem narušavaju naša svakidašnja očekivanja. Na primer, Britanci voze levom stranom puta za razliku od ostalih Evropljana (Gidens, 2005: 86). Prema Maksu Veberu (Max Weber, 1976), kroz interakciju se formiraju društveni odnosi kao „ponašanje većeg broja osoba koje je po svom smisaonom sadržaju uzajamno *pođešeno* i time orijentisano da se društveno dela na neki (smisaono) moguć način“ (Weber, 1976:18).

Jedna od najzanimljivijih oblasti sociološkog istraživanja jesu anonimni i neformalni oblici društvene interakcije u svakodnevnom životu.¹ Proučavanjem sličnih obrazaca ponašanja, koji se svakodnevno ponavljaju, dobijamo saznanja o čoveku kao društvenom biću i društvenom životu uopšte, mogućnostima čovekovog kreativnog delanja u oblikovanju društvene stvarnosti, pomaže nam

1 *Mikrosociologija* proučava svakodnevno ponašanje u situacijama interakcija licem u lice, čijom su analizom obuhvaćeni pojedinci ili manje grupe. Velike društvene sisteme (na primer, politički sistem, ekonomsko uređenje) i dugoročne procese promene (na primer, razvoj industrijalizma) proučava *makrosociologija*.

u objašnjenju velikih društvenih sistema i institucija (Gidens, 2005: 88). Bez obzira na širinu konteksta, osnova svih oblika društvene interakcije jeste interakcija licem u lice. Ervin Gofman (Erving Goffman) određuje ovaj oblik interakcije „kao uzajamni međusobni uticaj pojedinaca na aktivnosti kada se nađu u neposrednom fizičkom prisustvu“ (Gofman, 2000: 29). Osnovna pitanja mikro nivoa proučavanja svakodnevnog života su: Kako interakcija u mikrokontekstima utiče na šire društvene procese? Kako, s druge strane, makrosistemi utiču na mnogo uže okvire društvenog života (Gidens, 2005: 90)?

Ako se epizode svakodnevnog života, naizgled nepovezane i trivijalne teme, uzmu za predmet sociologije, kako zapaža Pjotr Štompka (Piotr Sztompka, 2008), one onda „pomeraju“ sociologiju sa makrosociološkog nivoa analize problema (društveni sistemi, strukture, razvoj i sl.) ka nivou analize svakodnevnog života ljudi (saradnja, konkurencija, sukob, ljubav, mržnja i sl.). Ovim počinje rađanje „treće sociologije“ – sociologije društvene egzistencije / društvenog postojanja, koja nastaje posle „prve sociologije“ – sociologije društvenih celina, kao što su organizmi i sistemi (Ogist Kont, Herbert Spenser, Karl Marks, Talkot Parsons) i „druge sociologije“ – sociologije društvenih „atoma“ (ponašanje, akcije) i njihovih „subatomske čestice“, kao što su značenja, rukopisi i tekstovi (Maks Veber, Džordž Herbert Mid, Klod Levi Stros). Predmet istraživanja „treće sociologije“ jesu društveni događaji – ljudske akcije u kolektivnom kontekstu – s jedne strane, ograničene delovanjem sudionika (izvršilaca), njihovom dinamikom u tim akcijama i, s druge strane, strukturalnim (situacijskim) i kulturnim okruženjem u kojem oni deluju. Slika „društvenog postojanja“ ili ljudskog stanja realističnija je u „trećoj sociologiji“ – obuhvata i granice naše „slobode (od)“ – mi

smo neizbežno ugrađeni u mrežu odnosa sa drugim slobodnim ljudima i mogućnost za kreativno učešće u društvu, ili naše „slobode (do)“ – zbog našeg položaja u široj društvenoj konstelaciji s drugim ljudima na koje imaju uticaj naši postupci (Sztompka, 2008: 2–3).

U analizi konteksta društvene interakcije, kako zapaža Entoni Gidens (Anthony Giddens, 2005), važno je da se ima u vidu da je ona situirana u vremenu i na određenom mestu. Novi vidovi tehnologije, pre svih internet, uneli su promene u naše iskustvo s vremenom i prostorom u kome se odvija interakcija – bez obzira na to gde se nalazimo, možemo da se sporazumevamo sa svima, gotovo trenutno. Svakodnevno stupamo u kontakte s ljudima koje možda više nećemo sresti, stupamo u posredne, tako-zvane „onlajn“ kontakte s ljudima koji žive daleko od nas (bankarski sistem, elektronska pošta, internet, elektronska trgovina, elektronske grupe za razgovor), istovremeno se sve više osamljujući. Ovo sve menja prirodu i složenost naših interakcija – u odnosu na tradicionalne oblike komunikacije, njen savremeni oblik daje priliku za „pogrešne interpretacije, zabunu i zloupotrebu“ i veliki rizik, zbog odsustva tela i poverenja (Gidens, 2005: 109–111). U ovom radu želimo da proverimo (uz pomoć drugih autora koji govore o ovoj temi, najpre, u interpretativnoj sociologiji, a kasnije, u njenim okvirima iz perspektive simboličkog interakcionizma) kako se formira sopstvo, kao najvažniji instrument slobodne komunikacije i interakcije u svakodnevnom odnosu sa drugim.

RAZUMEVANJE ZNAČENJA LJUDSKOG DELANJA U OKVIRU INTERPRETATIVNE SOCIOLOGIJE

Svim predstavnicima različitih teorijskih diskursa, označenih kao interpretativna sociologija zajedničko je to da „polaze od pretpostavke o posebnom svojstvu predmeta svog izučavanja da interpretira svoju stvarnost“, te uzimaju kao svoju temeljnu ideju „da je društveni svijet ljudi, svijet značenja“ (Afric, 1988: 1–2). Stoga, značenju ljudskog delanja interpretativna sociologija pridaje središnju ulogu, a kao osnovni cilj sociološke analize postavlja razumevanje, odnosno tumačenje tog značenja (Spasić, 1998: 8). U okviru tri glavna pravca razvijala se interpretativna sociologija: fenomenološka sociologija, etnometodologija i simbolički interakcionizam.

Maks Veber (Max Weber) smatrao je da je društveni život bogat značenjem te definiše sociologiju kao nauku „koja hoće da razume i tumači društveno delanje i time objasni ono što je uzročno u njegovom toku i njegovim posledicama. Pri tome 'delanje' treba da znači ljudsko ponašanje (bilo spoljašnje, ili unutrašnje činjenje, uzdržavanje od radnje ili trpljenje), ako onaj ili oni koji delaju povezuju s njim neko subjektivno značenje. A 'društvenim' delanjem treba da se naziva takvo delanje koje se po smeranom značenju onoga ili onih koji delaju dovodi u vezu sa ponašanjem drugih i u svom toku je orijentisano prema ovome“ (Veber, 1976: 3–4). Ovim on jasno ukazuje da jedino ljudsko ponašanje može da ima smisao, ali ne svako, nego samo ono kojem onaj koji dela daje određeno subjektivno značenje u vezi s ponašanjem drugih (pojedinci i poznati ili neodređeno mnoštvo i nepoznati) može se označiti „društvenim delanjem“. Ti „drugi“ mogu biti pojedinci i poznati, ili neodređeno mnoštvo i sasvim nepoznati („novac“, na primer, znači sred-

stvo razmene, koje onaj ko dela prima prilikom razmene zato što svoje delanje orijentiše prema očekivanju da će brojni, ali nepoznati i neodređeni mnogi drugi u budućnosti biti spremni da ga uzimaju). Nema svaki dodir između ljudi društveni karakter, nego je samo sopstveno ponašanje smisaono orijentisano prema ponašanju drugih. Razumevanje, za Vebera, jeste metodološki postupak istraživača koji treba da razume misaoni proces i motive aktera koji utiču na njegovo delanje. Stoga je za sociologiju veoma važan njegov pojam „razumevanja“ koje „znači shvatanje pomoću tumačenja: a) u pojedinačnom slučaju stvarno smeranog značenja ili konteksta značenja (prilikom istorijskog posmatranja) ili b) prosečno i približno smeranog značenja ili konteksta značenja (prilikom sociološkog posmatranja masa ili c) (‘idealno tipskog’) značenja ili konteksta značenja koji nauka treba da konstruiše za čist tip (idealni tip) neke česte pojave“ (Veber, 1976: 7). U vezi sa ovim on određuje „motiv“ kao „kontekst značenja, koji samom onom koji dela ili posmatraču izgleda kao smisaoni ‘osnov’ nekog ponašanja“ (Veber, 1976: 8). Svojom načelnom formulacijom predmeta sociologije, kako primećuje Ivana Spasić (1998), Veber ukazuje da uključeni akteri pridaju intersubjektivno značenje „društvenom delanju“ – to jest, „neproblematično, prirodno identično i unutar sebe neizdiferencirano“ značenje, a što su kasnije sociolozi kritikovali. „Jer, time se unapred uklanja jedan od najvažnijih i najzanimljivijih socioloških problema – raskorak u pripisanim značenjima među sudeonicima u istom udruženom delanju“ (Spasić, 1998: 14).

Veber u svojoj tipologiji delanja, prema mišljenju Alfreda Šica (Alfred Schutz), zane-maruje složenosti načina na koji se formiraju značenja. Greška je u tome što on ovom tipologijom implicira da se subjektivno zna-

čenje delanja sa njegovim spolja iščitanim motivom može izjednačiti (Schutz, 1972: 19, prema Prodanović, 2015: 47). Ovde on zane-maruje činjenicu koliko su nam u trenutku u kom pripisujemo značenje određenom delanju dostupni tuđi motivi i obrasci kojima refleksivno obuhvatamo delanje drugih. Da se po Veberu završetak sociološkog objašnjenja društvenih fenomena nalazi u dovođenju akterovog konkretnog čina (njegovog značenja) u širi kontekst delanja, vidi se u njegovom razlikovanju opservacionog objašnjenja (neposredno razumevanje subjektivnog značenja konkretnih činova) i eksplanatornog objašnjenja (razumevanje širih motiva aktera iz kojih su proizašli prethodno pomenuti činovi). Međutim, po Šicu, ovaj način nije adekvatan zbog toga što je subjektivnim procesima formiranja značenja u svesti tumača i aktera uokvireno samo konstituisanje ovog konteksta. „Problem je što kontekst značenja bez uvida u strukturu subjektivnosti aktera zapravo podrazumeva upotrebu uvreženih, ali neretko zavodljivih, konteksta tumačenja. (...) Kontekst delanja dakle mora biti među-prožet subjektivnim značenjima ukoliko želimo da znamo bilo šta na osnovu same opservacije. Isto važi i za eksplanatorno delanje; da bi se postiglo objektivno objašnjenje subjektivnog sadržaja po Šicovom mišljenju potrebna nam je teorija konstituisanja svesti kao dijalektičkog procesa u kome intencionalnost biva povezana sa eksternim kontekstom u kom se odvija delanje koje tumač želi da interpretira“ (upor. Schutz, 1972, prema Prodanović, 2015: 47–48). Šic, takođe, kritikuje Veberov stav da je za aktera delanja i njegovog posmatrača istovetan, po svom subjektivnom sadržaju, kontekst delanja.

U fenomenologiji Edmunda Huserla (Edmund Husserl), prema Šicu, nalazi se rešenje ovog problema. Ona generički posmatra konstituisanje subjektivne inten-

cionalnosti – naša svest (Ego) na dva komplementarna načina proizvodi značenje svetova: „realnih objekata i ideja i mogu da tvrdim da taj svet ima značenje ne samo za mene, nego i za tebe, za nas i sve ostale“ i „koji se uvek iznova konstituiše i koji je uvek u procesu formiranja“ (Schutz, 1972: 36, prema Prodanović, 2015: 48).

Iako je bio saglasan s Veberom u vezi s bogatstvom značenja društvenog života, Georg Zimel (Georg Simmel) smatrao je da ono, ipak, omogućava samo delimična uopštavanja, te „se odlučuje za redukciju društvene kompleksnosti koncentrirajući se ne na sadržaj već na forme društvenog života“ (Afrić, 1998: 2). Kako zapaža Džordž Ricer (Georg Ritzer, 1997), jedan od najvažnijih zadataka sociologije za Zimela jeste „razumijevanje interakcije među ljudima“ (Ritzer, 1997: 30). Zimel je uticao na stvaranje fenomenološke sociologije Alfreda Šica „koja se izravno izvodi iz Husserlove fenomenološke metode i filozofije te pojma svijeta života. Schutz je pokušao filozofsku fenomenologiju kao metodu prebaciti u polje društvenosti i društvenog svijeta. To je pokušaj prenošenja filozofskih ideja u područje sociologije. Tako je nastala fenomenološka sociologija“ (Milarđević, 2013: 42). Fenomenološka sociologija ima svoj osnov u modernoj filozofskoj fenomenologiji, a čiji temeljni predmet proučavanja jeste intencionalna svest (o nečemu) prema različitim predmetnim područjima – ne pravi se razdvajanje, u epistemološkom smislu, između objekta i subjekta (dva pola sazajne relacije), objekta koji je uvek dat u svesti subjekta (ali, ontološki, vanjski predmetni svet postoji). Prema Edmundu Husserlu, analogno različitim tipovima korelacije intendirajućih akata svesti i skupova predmeta jeste sazajno stepenovanje.² Husserlov

2 „Prvi spoznajni stupanj je stupanj empirijskih znanosti gdje aktovima svijesti koreliraju činjenice.

pojam tipizacije jedan je od značajnih pojmova filozofske fenomenologije i fenomenološke sociologije. Ovim pojmom se „jasno obuhvata značaj svijesti za osmišljavanje i djelovanje“ (upor. Husserl, 2007, u: Bodlović, 2011: 60), jer tipizacije „predstavljaju određene socijalizacijski usvojene principe koji omogućuju funkcioniranje u dotičnoj kulturi“, te se javljaju kao „posljedice toga što naša svijest nikad predmet ne registrira tek kao predmet, već u njemu uvijek pronalazi nešto tipično“ (upor. Husserl, 2007, u: Bodlović, 2011: 64–65).

Prema A. Šicu izvesnost zdravorazumskog sveta svakodnevice je tolika da u odnosu na njega nismo u stanju da napravimo kritički otklon. „Da bismo ga načinili, potreban nam je iskorak ka transcendentalnoj redukciji zdravorazumskih kategorija kako bismo ostvarili racionalne modele tipičnog ponašanja. Upravo je to razlog što Šic naporedo postavlja svetove naučne racionalnosti i zdravorazumske razboritosti, drugim rečima ova dva sveta su paralelni univerzumi koji se nikad ne mogu preklapati“ (upor. Shutz, 1972, prema Prodanović, 81). Upravo se u primeni ovih filozofskih koncepata na društvo ispoljavala usmerenje fenomenološke sociologije na razmatranje „definicija socijalne zbilje od strane aktera te promatranju na koji način te definicije utječu na društvenu interakciju. U

U drugom stupnju spoznaje aktovi svijesti koreliraju biti temeljem kojih eidetska znanost utvrđuje regionalne ontologije. Empirijske znanosti, a dijelom i one eidetske, odvijaju se u prirodnom stavu. To znači da predmete uzimaju kao postojeće neovisno o subjektu i svijesti te da shvaćaju svijet kao uređen sam po sebi. Kako bi se došlo do trećeg poznajnog stupnja valja izvršiti *epoche*, postupak kojim se izlazi iz prirodnog stava i koji posreduje premještanje fokusa analize na polje čiste svijesti. Na stupnju transcendentalne subjektivnosti uvida se kako su sva značenja i svi smislaoni sadržaji, koji se u prirodnom stavu nameću kao samostalno egzistirajući, ustvari plod raznih aktivnih i pasivnih sinteza naše svijesti. Samim time, svi su objektivni sadržaji uvijek subjektivno dani“ (upor. E. Husserl, 2007, u: Bodlović, 2011: 64).

tome se jasno zrcali osnovna misao filozofijske fenomenologije kako svijest konstituira značenje, a značenja uvjetuju zbiljsko djelovanje“ (Bodlović, 2011: 59).

Harold Garfinkel (Garfinkel, 1967), koristi termin „etnometodologija“, kako on kaže, da označi proučavanje praktičnog delanja (aktivnosti, okolnosti i praktično sociološko rasuđivanje) u skladu sa određenim načelima, kao i proučavanje fenomena, pitanja, nalaža i metoda koje prate njihovu upotrebu: (1) „izbor“ između alternativa smisla, činjeničnosti, objektivnosti, uzroka, razjašnjenja, ili zajedništva *praktičnog delanja* predstavlja jedan od projekata delanja, stoga treba *svaku situaciju bez izuzetka* ispitati; (2) u okviru svojih ispitivanja (računanje, postavljanje pitanja, izveštavanje i sl.), članovi jednog organizovanog ustrojstva neprekidno se bave odlučivanjem, prepoznavanjem, osvedočavanjem i demonstriranjem racionalne (koherentne ili dosledne ili odabrane ili planske ili efikasne ili metodične ili saznatljive) prirode tih aktivnosti; (3) odbaciti preporuku da racionalna svojstva praktičnih aktivnosti (spособnost, efikasnost, uspešnost, planiranost i sl.) treba pomoću nekog pravila ili standarda koji je spolja unet u aktuelne situacije procenjivati, prepoznavati, kategorisati i opisivati, gde članovi ta svojstva prepoznaju, koriste, proizvode i diskutuju unutar tih situacija; (4) traganje za načinima na koje svaka društvena situacija samoorganizuje vlastitu pojavnost –inteligibilan prikaz društvenog poretka ili dokaz o njegovom postojanju; (5) od organizovane umešne prakse kojom se racionalna svojstva poslovice, delimičnog opisa, usputnih primedbi i slično, čine očiglednim, sastoji se, bez izuzetka, svaka vrsta ispitivanja (Garfinkel, 1967: 32–34). Kako primećuje Prodanović, sam Garfinkel želeo je da „bez ikakvih unapred pripremljenih glomaznih teorijskih aparata, posmatramo *metode*

aktivnog kombinovanja konvencionalnosti i partikularnosti interpretacije pomoću kojih akteri proizvode smisao svog delanja i tuđeg delanja. Govoreći rečnikom etnometodologije, sociološko promatranje mora da se usmeri ka samoj 'objašnjivosti' društvenih fenomena. Ovaj centralni pojam podrazumeva lokalizovani i intrinzično kontingentni kontekst svakodnevne interakcije na koji akteri *samostalno referiraju* i koriste kako bi prevazišli praktične probleme“ (Prodanović, 2015: 91).

Simbolički interakcionizam „polazi od ideje o centralnoj ulozi društvene interakcije“ (Afrić, 1988: 2), ima svoje ishodište u filozofiji pragmatizma, kasnije u socijalnom biheviorizmu Džordža Herberta Mida (George Herbert Mead), inspirisanog ovom filozofijom. Pragmatizam predstavlja svojevrstnu varijantu semantičkog empirizma (iskustvena komponenta mora biti uključena u saznanje i značenje), a javio se kao reakcija na ideje tradicionalnog racionalizma. „Naime, u pragmatičnoj doktrini znanstvena istina se definiše kao bilo što 'najbolje funkcionira' u datoj situaciji, onako kako procjenjuje istraživač koji promatra nastajući rezultat. Sa stanovišta pragmatizma mišljenje se procjenjuje po svojim efektima, i ako su ovi 'dobri' onda je mišljenje istinito ili se barem može opravdati kao tvrdnja“ (Afrić, 1988: 10–11). Za razliku od fenomenološke sociologije koja u središte proučavanja stavlja konstituciju svesti, simbolički interakcionizam vidi kao osnov interakcije i stvaranja značenja – simbole i jezik. „Time što svijest načelno nije u prvom planu ne znači kako je njena uloga beznačajna. Ona shvaćena kao socijalni proces ima temeljnu ulogu u konstituciji osobe kao bića viših duhovnih sposobnosti“ (Bodlović, 2011: 60).

Shvatanje svakodnevnog iskustva kod Džordža Herberta Mida (Mead, 2003), u okvirima njegovog socijalnog biheviorizma,

ima obeležje naturalističkih stremljenja pragmatizma. „Mid tako svoje shvatanje sopstva temelji na potencijalu ljudskog organizma da reprodukuje i kreira značenja kroz kontinuirani proces interakcije sa spoljnom kako društvenom, tako i prirodnom sredinom“ (Prodanović, 2015: 44–45). Za Mida, značenje predstavlja ključnu ulogu u razumevanju i shvatanju simboličke interakcije među ljudima, kao i izgradnje sopstva u odnosu prema drugom. Značenju, naglašava Mid, pripadaju dve osobine: „jedna je participacija a druga komunikabilnost“ (Mead, 2003: 79). U tim koordinatama nastaje značenje kao čin u kome jedna individua svojim gestom pobuđuje reakciju kod druge individue, istu onakvu „kakvu može pobuditi i u sebi samoj“. Dakle, uvek je na delu participacija dva ili više subjekata u kojima individua ukazuje sebi na neki čin, na koji ukazuje i drugima. Mid zaključuje da značenje ima „trijadnu strukturu“ koja podrazumeva gest, zatim prilagođenu reakciju, te „rezultantu društvenog čina što ga gesta započinje“. Značenje uvek zavisi od reakcije drugog organizma na „inicijalni i indicirani gest prvog organizma“ a sve u kontekstu „rezultante društvenog čina“ (Mead, 2003: 78). Mid dalje naglašava da značenje nije uvek svestan čin, ne mora ni biti svesno sve do trenutka dok se ne poistoveti sa „smislenim simbolima“. Prema tome, simboli su gradivni element svakog značenja koje podstiče i daje smisao čovekovo interakciji sa drugim(a). Isto tako, značenje predstavlja instrument izgradnje sopstva kao oblika društvene interakcije među ljudima. Prema Midu, *sopstvo* nastaje kao reakcija drugih na gest i postupak neke individue, kao i odgovor individue na te reakcije. Interakcija između nas i drugih odvija se kroz „priznanje drugih od strane nas, kao i priznanja nas samih od strane drugih“. U iskustvu svake osobe sadržano je iskustvo drugoga, jer „zauzimajući

stav drugoga, individua može shvatiti sebe kao osobu“, odnosno, ispoljavanje sopstva „uvek uključuje iskustvo drugoga, tako što ne može biti iskustva sebe naprosto po sebi“ (Mead, 2003: 183–185). Iako Midovo objašnjenje postupka i faza razvoja sopstava, kao i njegove strukture, nije uvek jasno i precizno³, može se reći da je on prvi shvatio da sopstvo podrazumeva sagledavanje drugog kao predmet svoje aktivnosti u istom smislu kao što možemo sagledati sebe samog kao predmet svoje aktivnosti, ponašanja i reakcije. Sopstvo postoji samo onda ako je individua svesna uloge i značaja drugog u izgradnji same sebe, svoje grupe, zajednice i društva. Sopstvo je uvek interakcija sa drugim, razumevanje drugog i dovođenje svojih postupaka u fazu da nas drugi mogu razumeti i prihvatiti. Zastupamo stav da izgradnja sopstva ide kroz tri faze: *ja* (individua, biološka i psihološka svojsta ličnosti); *jastvo*⁴ (reakcija individue na stavove drugih, svesna ili nesvesna svojih aktivnosti i reakcija); *sopstvo* (ličnost koja se potvrđuje kroz drugoga, delujući na korist zajednice i društva).

3 Mid smatra da postoje tri faze razvoja individue: organizam, osoba i „ja“. Osoba se razvija kroz dualni odnos „ja“ i „mene“, gde „mene“ predstavlja rezultat delovanja sredine i okruženja, dok „ja“ podrazumeva samosvest „koja se stiče kad zauzima ili je potaknut da zauzme stav drugoga“. Dakle, „ja“ nastaje kao „reakcija organizma na stavove drugih“, dok je „mene“ skup „organiziranih stavova drugih koje sam čovek usvaja“. U jednom trenutku Mid meša sopstvo i „mene“ stavom da individua stiče svest o sebi kada „mene“ postane „sopstvo kojega je individua svesna“ (Mead, 2003: 166–168).

4 „... jastvo je refleksija o samom sebi“ (Bezić, 2001: 184).

SIMBOLIČKI INTERAKCIONIZAM: SIMBOLIČKO ZNAČENJE INTERAKCIJE SOPSTVA I DRUGOG U SVAKODNEVNOM ŽIVOTU

Prema mišljenju Herberta Blumera (Herbert George Blumer, 1962), koji je formulisao sintagmu simbolički interakcionizam, ljudsko društvo proizvod je simboličke interakcije, te kao takvo, dotad, nije sistematski prikazano, već se mogu naći fragmentarni iskazi o tome u radovima sociologa Čarls H. Kulija, Viliam A. Tomasa, Robert E. Parka, E. V. Berdžesa, F. Znanjeckoga, E. Ferisa i Džejms Viliijamsa i drugih mislilaca (Vilijam Džejms, Džon Džui i Džordž H. Mid) (Herbert Blumer, 1962: 179–180). Ovde možemo da dodamo da se tragovi simboličkog interakcionizma, kasnije, nalaze još u teorijskim koncepcijama Ervina Gofmana (Erving Goffman) (tzv. „dramaturški model“), Ralfa Tarnera (Ralph Turner) („teorija uloga“) i drugih. „Simbolički interakcionizam jedna je od glavnih socioloških perspektiva koja pokušava dati uvide u odnos pojedinca i društva, naglašava subjektivna značenja ljudskog ponašanja i način na koji se osoba usklađuje s drugom kroz interakciju“ (Sternheimer, 2011, prema www.cdhi.org). Sposobnost ljudskih bića da definišu i interpretiraju uzajamne akcije nalazi se u osnovu simboličkog interakcionizma. Kao osnovni elementi simboličke konstrukcije stvarnosti izdvajaju se: „simboličko značenje i izraz, definicija situacije, interpretacija akcije i koncept dogovora i uloge. (...) Kao centralna misao simboličkog interakcionizma analiziran je socijalni self i njegova dva aspekta – 'ja' i 'mene', koji omogućavaju proces konstrukcije realnosti. Ljudi su kreatori vlastitih iskustava u stvarnosti u kojoj žive. Mišljenje je shvaćeno kao postupak oblikovanja i građenja akcija“ (Nikolić, 1994: 79). Ova istraživačka tradicija u soci-

ologiji „polazi od ideje o centralnoj ulozi društvene interakcije. Ona prethodi svakom znanju, te se u simboličkom interakcionizmu znanje razumijeva kao po sebi društveno, to jest istinito je samo ono znanje koje nastaje kroz simboličku interakciju“ (Afrić, 1988: 2).

Simbolički interakcionizam, kako zapažaju Majkl Karter i Selin Fuller (Michael J. Carter & Celene Fuller, 2015), predstavlja mikrosociološki teorijski okvir u čijem središtu je način na koji pojedinci stvaraju i održavaju društvo kroz ponavljane smislene lice u lice interakcije. Javio se kao reakcija na dominirajuće sociološke pristupe društvu u to vreme (pre svih, strukturni funkcionalizam Talkota Parsonsa), koji su se usmeravali u istraživanju društva „odozgo prema dole“, to jest kako institucije na makro nivou i društvene strukture utiču na pojedince – nameću im se i ograničavaju ih, i koji ne vide pojedinca kao autonomnog i uključenog činioca u stvaranje svog društvenog sveta. Suprotno od ovoga, simbolički interakcionizam nastoji da razume društvo „odozdo prema gore“, usmeravajući se na procese na mikro nivou koji se pojavljuju tokom interakcije lice u lice kako bi objasnili funkcionisanje društva. Njihova osnovna ideja jeste da pojedinci u komunikaciji s drugima koriste jezik i značajne simbole, usmeravaju svoju pažnju na tumačenje subjektivnih gledišta i smislenost sveta za pojedince iz njihove jedinstvene perspektive, na subjektivna značenja (manje na objektivne strukture) – kako ponovljene, smislene interakcije između pojedinaca definišu izgled „društva“. Dakle, osnovni principi simboličkog interakcionizma su: (1) postupci pojedinaca zasnivaju se na značenju koje objekti imaju za njih; (2) unutar posebnog društvenog i kulturnog konteksta javlja se interakcija, u kome su fizički i društveni objekti/osobe i situacije definišu ili kategorizuju na osnovu individualnih značenja; (3) iz interakcije s

drugim pojedincima i sa društvom proizlaze značenja i (4) tumačenjem tokom interakcije kontinuirano se stvaraju ili obnavljaju značenja (Blumer, 1969, prema Carter & Fuller, 2015: 1–2).

Predstavnici Čikaške škole dali su prvu izričito sociološku formulaciju i istraživačku primenu simboličkog interakcionizma. Od Vilijama Džejmisa (William James) potiče ključni izraz za interakcioniste – „sopstvo“ (materijalno, društveno, duhovno i ego), čije aspekte kasnije objedinjuje Boldvin i definiše ga proizvodom sadejstva psiholoških i društvenih faktora (Bernard Meltzer i dr., 1975: 6–12, prema Spasić, 1998: 14–15). Veći broj istraživanja unutar tradicije simboličkog interakcionizma naglašavao je „socijalnu proizvodnju ličnog sopstva“ kao posledice interesa. „Ipak, socijalna konstrukcija sopstva tiče se također i značenja i razumijevanja povezanog s javnim sopstvom, sopstvom koje je vidljivo i poznato drugima, sopstvom koje je obuhvaćeno onim što se u okviru kulture razumijeva kao kategorija ličnosti“ (Kalero, 2014: 133).

Sredinom prošlog veka Herbert Blumer⁵ razvio je jedan od glavnih teorijskih pristupa unutar simboličkog interakcionizma, formulišući Midove ideje (filosofski zasnovano društveno ponašanje) u kohezivnu teoriju sa specifičnim metodološkim implikacijama za proučavanje, postavivši tako temelje za novu teorijsku paradigmu. Slično Midu, smatrao je da su svesne radnje u kojima rukuju simbolima i dogovaranje o značenju situacija, ono čime se ljudi neprestano bave (Mead, 1934, prema Carter & Fuller, 2015: 2–3). Sam Blumer je konstruisao sintagmu simbolički

5 Unutar simboličkog interakcionizma ističu se tri teorijska i istraživačka pristupa/škole, čiji su osnivači: Herbert Blumer (Herbert G. Blumer) (Čikago), Manford Kun (Manford H. Kuhn) (Ajova) i Sheldon Striker (Sheldon Stryker) (Indijana) (Carter & Fuller, 2015: 2).

interakcionizam. „Izraz *simbolička interakcija* odnosi se, naravno, na specifičnu prirodu interakcije koja se odvija između ljudskih bića. Specifičnost se sastoji u činjenici da ljudska bića uzajamno tumače ili 'definišu' postupke, umesto da samo reaguju na njih. Njihov 'odgovor' ne proističe neposredno iz tuđeg postupka, već se zasniva na značenju koje se tim postupcima pridaje. Ljudska je interakcija, dakle, posredovana upotrebom simbola, tumačenjem, odnosno utvrđivanjem značenja tuđih postupaka. To posredovanje znači da se u slučaju ljudskog ponašanja između draži i odgovora umeće proces tumačenja“ (Blumer, 1962: 181). Prema Blumeru, većina sociologa smatrala je da ovo uzajamno tumačenje značenja postupaka istraživač treba samo da uhvati ili da uvede u analizu simbole (kulturne norme i vrednosti), umesto da analizira šta ono kazuje o prirodi ljudskih bića, njihovog delanja i udruživanja, kao što je to učinio Dž. H. Mid. Prema Blumeru, u odnosu na ove iznesene premise, mogu se uočiti izrazita odstupanja većine socioloških stajališta (koncepcija) o ljudskom društvu, koja se ogledaju u sledećem: Prvo, ljudska bića su organizmi (ne pojedinci koji poseduju sopstvo, delaju pomoću samoukazivanja) s unutrašnjom organizacijom čije ponašanje jeste reakcija na uticaj sila (društveni činioци ili psihološke komponente) koje na njih deluju i koje su, pretežno, smeštene u društveno ustrojstvo (kao u slučaju „društvenog sistema“, „društvene strukture“, „kulture“ i sl.). Dakle, zastupnici ovakvih socioloških koncepcija, prema Blumeru, ne uviđaju da pojedinci koji čine društvo imaju sopstvo i da se procesom tumačenja objekata, situacija i tuđeg delanja njihovo društveno delanje u ljudskom društvu konstruiše, gradi, već da je ono spoljašnji tok ili proizvod dejstvujućih činilaca koji prethode činu (Blumer, 1962: 184–185).

Drugo, društveno delanje, većina socioloških koncepcija, smešta u delanje društva ili nekog njegovog dela (na primer, odraz sistema, izraz „funkcija“ nekog društva i sl.), dok ga simbolički interakcionisti smeštaju „u delajuće pojedince koji međusobno prilagođavaju pravce svog individualnog delanja kroz proces tumačenja; grupno delanje je kolektivno delanje takvih pojedinaca“ (Blumer, 1962: 186). Prema Blumeru, ako želimo da dosegne do konkretne empirijski uočljive aktivnosti, jedini adekvatan pristup ljudskom društvu jeste kroz jedinice delanja (pojedinci, kolektiviteti, organizacije) koje ga sačinjavaju, a njihovo delanje čini društveni život, umesto, kao što se to čini, da se ono svodi na nedelajuće jedinice (na primjer, klase u modernom društvu). Takođe, svaka analiza ljudskog društva mora uzeti u obzir uslove u kojima ove jedinice delaju – unutar neke situacije u kojem se događa i u odnosu na nju, čijim tumačenjem se gradi delanje; i koje (jedinice delanja) identifikuju ono što moraju uzeti u obzir (zadatke, povoljne prilike, prepreke, sredstva i sl.), to proceniti i delati u skladu s tim. Samo pojedinac koji usmerava svoje ponašanje, kolektivitet udruženih delajućih pojedinaca ili oni koji delaju u ime neke organizacije, mogu se upustiti u takvo interpretativno ponašanje (Blumer, 1962: 186–187). Kroz prethodna iskustva interakcije ljudi su stekli i razvili zajedničko razumevanje, definicije većine situacija (ispravnog načina postupanja u njima) s kojima se ljudi u konkretnom društvu susreću, što im omogućuje slično delanje. „Ponašanje ljudi u takvim situacijama obično je repetitivno, što istraživača ne treba da navede na pogrešnu misao da je proces tumačenja potpuno izostao; naprotiv, iako su postupci fiksirani, učesnici u situaciji ih konstruišu kroz proces tumačenja. Pošto su im pri ruci gotove i opšteprihvaćene definicije, ljudi svoje

postupke usmeravaju i organizuju ne osećajući nikakav pritisak. Međutim, mnoge druge situacije učesnici možda neće definisati na jedinstven način. U tom slučaju, njihovi pravci delanja ne mogu se lako uzajamno uklopiti, pa je kolektivno delanje onemogućeno. Zato se moraju razviti zajednička tumačenja i naći načini da se učesnici jedan drugome uspješno prilagode. U slučaju takvih 'nedefinisanih' situacija neophodno je razotkriti i proučiti proces nastanka definicije koji se uvodi u igru“ (Blumer, 1962: 188). S pozicija simboličke interakcije, sociolozi koji žele da proučavaju ponašanje jedinica delanja moraju da dosegnu do procesa tumačenja kojim one konstruišu vlastito delanje, koji se ne može spoznati razmatranjem uslova koji mu prethode ni zaključivanjem o njegovoj prirodi na osnovu spoljašnjeg delanja, već istraživač treba ovaj proces sagledati iz njene pozicije, to jest mora preuzeti njenu ulogu. Većina sociologa ne pristupa na ovaj način ljudskom društvu, već ga sagledavaju kroz strukturu ili organizaciju, a društveno delanje tretiraju kao njihov odraz. Takođe, sociolozi su usmereni ka organizaciji – njenim funkcijama ili njenom posmatranju kao sistemu ili identifikovanju sila koje deluju na organizaciju, čime se previđa postojanje jedinica delanja unutar društva i ignoriše interpretativni proces kojim one konstruišu svoje delanje. Simbolički interakcionizam uvažava prisustvo organizacije u ljudskom društvu i njen značaj, ali je drugačije vidi i tretira: samo kao okvir odvijanja društvenog delanja ljudi (ne njegovu determinantu) i kao proizvod aktivnosti delajućih jedinica (ne „sila“ koje deluju nezavisno od njih) (Blumer, 1962: 188–189). Taj uticaj izuzetno je snažan u slučaju ustaljenih i stabilizovanih društava (izolovana primitivna plemena i seljačke zajednice). „U onim pak ljudskim društvima – naročito modernima – u kojima se nove

situacije neprestano javljaju, a stare polako nestaju, uticaj organizacije slabi. Treba imati na umu da najznačajniji element s kojim se jedna jedinica delanja susreće u određenoj situaciji predstavljaju postupci drugih jedinica delanja. U modernom društvu, s njegovim sve intenzivnijim međusobnim ukrštanjem pravaca delanja, nije neobično da se javljaju situacije u kojima postupci učesnika još nisu uređeni i standardizovani; utoliko postojeća društvena organizacija ne oblikuje situacije. Slično tome, simboli, odnosno, oruđa tumačenja koja jedinice delanja koriste u takvim situacijama, mogu biti međusobno znatno različita i podložna stalnoj promeni. Iz tih razloga, društveno delanje može prekoračiti granice postojeće organizacije po ma kojoj njenoj strukturalnoj dimenziji, ili od nje odstupiti“ (Blumer, 1962: 190). Blumer smatra da je svaki pravac društvene promene (promene u ljudskom delanju) posredovan jedinicama delanja (ljudima pogođenih promenom), koje tumače situacije s kojim se suočavaju, u kojima grade nove oblike delanja, i čije tumačenje nije predodređeno činionicima koji im prethode, već zavise od onoga što se mora uzeti u obzir u datoj situaciji (što može dovesti do neujednačenosti u tumačenju). Blumer se pita da li se ignorisanjem ovakvog shvatanja društva i društvenog delanja oni mogu uopšte uspešno da proučavaju (Blumer, 1962: 191–192). Dakle, prema Blumeru, neophodno je „ući unutar“ pojedinca kako bi se svet video (doživeo) iz njegove perspektive te na taj način razumelo društveno ponašanje. S obzirom na to da se ponašanje učesnika odvija na osnovu njihovih posebnih značenja, za naučni uvid nisu pogodni obrasci ponašanja (i drugi ovozemni fenomeni). Stoga, u njegovom metodološkom pristupu razumevanja društvenog života zahteva se razumevanje procesa koje pojedinci koriste za tumačenje

situacija i iskustava, i načina kako konstruišu svoje postupke među drugim pojedincima u društvu (Carter & Fuller, 2015: 3–4). Ljudska akcija, dakle, predstavlja kreativni akt simboliziranja kroz koji se dohvata i „uspostavlja smisao jedinstva i koherentnost osjetnih doživljaja koji su inače kaotični i lišeni forme. Nametanje forme kaosu uočljivo je u svim simboličkim formama, u jeziku kojim govorimo, u stereotipima koje koristimo, u formama umjetnosti za koje nalazimo da su atraktivne. Iako sam Mead to ne ističe, kasniji nastavljači tradicije simboličke interakcije insistiraju na, (...), zaključku da je socijalni poredak ekvivalentan simboličkom poretku, odnosno, da je ustrojstvo društvenog života u biti simboličko ustrojstvo“ (Afrić, 1988: 4).

„DRAMATURŠKI MODEL“ PROUČAVANJA DRUŠTVENOG ŽIVOTA I KONSTITUISANJA SOPSTVA ERVINA GOFMANA

Razumevanju složenog odnosa pragmatizma i sociologije u okviru interakcionističke sociologije dao je doprinos Ervin Goffman (Erving Goffman), čija se inventivnost ogleda u njegovom otkriću „dramaturškog aspekta“ konstituisanja sopstva, tako i njegovog institucionalnog usmerenja“ (Prodanović, 2015: 105). Za Gofmana je sopstvo, kako zapaža I. Spasić (1996), isto što i projektovani lik „čije dostojanstvo i integritet akter nastoji da očuva primenom dramaturških sredstava... Sopstvo je, dakle, odigrani lik, a ne nešto organsko, locirano, čija je neizbežna sudbina da se rodi, sazri i umre“ (Spasić, 1996: 101, prema Filipović, 2012: 80). Fenomen interakcije licem u lice između ljudi u njihovim svakodnevnim suretima i ulogu sopstva u njoj, Gofman je proučavao u okviru svog dramaturškog modela. On pažnju usmerava na „teatralniji“ i „kontekstualizovaniji“, „never-

balni“, po pretpostavci neintencionalni tip komunikacije, bez obzira na to da li je ona namerno inscenirana ili ne (Gofman, 2000: 18). Prema Gofmanu, ljudsko telo je najvažniji izražajni instrument, jer „pojedinaac može prestati da govori, ali ne može prestati da komunicira telesnim idiomom; njime mora reći ili ono pravo, ili nešto pogrešno“ (Spasić, 1996: 28, prema Filipović, 2012: 76). Gofman u delu *Kako se predstavljamo u svakodnevnom životu* (1959, 2000) daje dinamičan „dramaturški“ model društvenog ponašanja. „Pojedinaac, naime, aktivno glumi, odnosno izvodi sopstvenu ulogu u konkretnoj tekućoj društvenoj situaciji: uloga nije jednostavno „predodređena“ ili data. Ljudi svesno nastoje kontrolisati utisak koji drugi formiraju o njima. Razlika je ključna. Umesto pasivnog primaoca predodređenih društvenih sadržaja, Gofman pojedinca vidi kao dinamičnog, kreativnog aktera glumca. I sopstvenu pažnju fokusira na svakodnevne situacije u kojima ljudi aktivno glume, to jest svesno izvode sopstvene društvene uloge. Gofman pledira na sociologiju svakodnevnog života. Samim tim, osnovna analitička jedinica sociologije Ervinga Gofmana je susret, društvena interakcija“ (Kišjuhas, 2007, prema www.danas.rs).

Perspektiva pozorišne predstave jeste sociološka perspektiva Ervina Gofmana iz koje on proučava društveni život, to jest svakodnevne situacije u kojima pojedinac predstavlja na određeni način sebe i svoje aktivnosti drugima, način na koji rukovodi i kontroliše njihove utiske o sebi, kao i celokupan nastup pred njima. Ova perspektiva sadrži dramaturške principe. Pozornica „oživljava“ svet privida – u čijoj su interakciji prisutna tri učesnika: glumac prerušen u lik, drugi glumci koji su prerušeni u likove kojima se ovaj prvi predstavlja i publika. S druge strane, stvarni život je nešto drugačiji,

on jeste predstava – ali ona treba da sadrži, po pretpostavci, realne i ponekad ne baš najbolje uvežbane stvari, i u njenoj inetrakciji prisutna su dva učesnika: uloga pojedinca skrojena je prema ulogama ostalih prisutnih, koji istovremeno čine i publiku (Gofman, 2000: 11–12). U Gofmanovoj slici društvenog života, prema I. Spasić (1996), nisu sadržane „čvrste, koherentne društvene strukture, već liči na zabačenu, vijugavu stazicu, kojom ljudi nesigurno posrću. Po tom gledištu, ljudi su akrobatski glumci i igrači, koji su se nekako otrgli od društvenih struktura, a polako se odvajaju čak i od kulturno standardizovanih uloga“ (Spasić, 1996: 140, prema Filipović, 2012: 79). Naši nastupi na sceni društvenih susreta su svakodnevni.

Prema Gofmanu, drugi o prisutnom pojedincu uvek nastoje da prikupe (ili da se prise) informacije (opšti društveno-ekonomski status, poimanje sebe i drugih, njegova kompetentnost, pouzdanost i sl.), što nije uvek samo sebi svrha, već ima i praktične razloge – one im pomažu da definišu situaciju i da unapred poseduju saznanje u vezi s uzajamnim očekivanjima, kako bi od njega dobili željenu reakciju. Prisutnim su uglavnom dostupni mnogi izvori informacija i pristupačni nosioci značenja (prenosioci informacija) o prisutnoj osobi, ali ako je nisu poznavali pre susreta, onda na osnovu njene spoljašnjosti (izgleda i ponašanja) mogu da dobiju deo informacija, što im omogućuje da na nju primene svoje prethodno iskustvo sa njoj sličnim osobama ili razne neproverene stereotipe, ili na osnovu iskaza ili dokumentovanih dokaza pojedinca o sebi, ako su je poznavali (ili čuli o njoj), oni mogu polazeći od pretpostavke o trajnosti i opštosti psiholoških crta ličnosti, da predvide njeno ponašanje. Obično je nedovoljan broj događaja u periodu u kojem se pojedinac nalazi u neposrednom okruženju drugih koje im mogu pružiti informaciju o

njemu, kako bi ovi mogli mudro da usmeravaju svoje aktivnosti, jer često suštinski važne činjenice nisu prisutne sada i ovde gde se interakcija odvija ili su skrivene (na primer, istinske stavove, verovanja i emocije pojedinca možemo dokučiti kroz njegova priznanja ili njegovo nesvesno ekspresivno ponašanje). Dvema izrazito različitim vrstama znakovnih aktivnosti obuhvaćena je izražajnosti (i sposobnost ostavljanja utisaka) pojedinca: ekspresije koje pojedinac svesno *produkuje* (komunikacija u užem smislu – verbalni simboli ili njihovi supstituenti koje on koristi za prenos informacije koju učesnici u interakciji pripisuju ovim simbolima) i koje se *odaju* (drugi ne očekuju da je iz razloga koji su za datu aktivnost navedeni u saopštenoj informaciji ona izvedena) (Gofman, 2000: 15–16). Ako pojedinac namerno saopštava pogrešnu informaciju upotrebom ekspresija koje produkuje, onda se govori o *obmani*, ako to čini upotrebom ekspresija koje se odaju, onda govorimo o *preterivanju* (Gofman, 2000: 17). Kako zapaža I. Spasić (1996), u temelje dramaturškog modela ugrađena je ideja manipulacije, „samo što kod Gofmana ona ne povlači moralnu osudu. Dramaturgiju ne zanima da li akter, u najdubljoj dubini svoje duše, zaista veruje u ulogu koju igra; ona jedino želi da odgovori na pitanje *da li je nastup bio uspešan*, odnosno uverljiv, i kako je to postignuto“ (Spasić, 1996: 60, prema Filipović, 2012: 85).

Prema Gofmanu, ako posmatramo druge sa tačke gledišta pojedinca koji se predstavlja, kontrola njihovog ponašanja, posebno načina njihove reakcije na njega, jeste u njegovom interesu, a ostvaruje se uglavnom njegovim uticajem na definisanje situacije koju će drugi prihvatiti (usvojiti) predstavljanjem sebe tako „da kod drugih stvori baš onaj utisak koji ih navodi da dobrovoljno deluju u skladu sa njegovim planovima. Otuda, kada pojedinac stupi u okruženje drugih, on obično ima neki

razlog da organizuje svoje aktivnosti na takav način da drugima o sebi prenese utisak koji mu je u interesu da izazove“ (Gofman, 2000: 18). U svom delovanju će ponekad pojedinac biti potpuno proračunat (izražavajući se tako da drugima prenese onaj utisak koji će kod njih izazvati odgovor za koji je on zainteresovan), ponekad će ovako postupati, ali neće biti potpuno svestan da je to slučaj, ponekad će svesno izraziti sebe na određeni način koji zahtevaju običaji njegove grupe ili njegov društveni status, ponekad će ga tradicija njegove uloge voditi ka stvaranju određenih utisaka. Drugi mogu u skladu s naporima pojedinca da formiraju primerene utiske, a mogu da dođu do pogrešnih i neopravdanih zaključaka u odnosu na namere pojedinca i činjenice zbog pogrešnog razumevanja situacije. U svakom slučaju, kako zapaža Gofman, pojedinac je „uspešno“ projektovao datu definiciju situacije, „u onolikoj meri u kojoj se drugi ponašaju *kao da je* pojedinac ostavio određeni utisak“ (Gofman, 2000: 20). Sa druge strane, pojedinčevo ekspresivno ponašanje, drugi mogu da podele u dva dela kroz koje se ispoljava suštinska asimetrija komunikativnog procesa: deo koji mahom sačinjavaju verbalne tvrdnje kojim pojedinac relativno lako voljno manipuliše i deo koji se sastoji od izraza koji ga odaju, kojeg je on malo svestan i koji je van njegove kontrole, a koje drugi mogu da upotrebe za proveru verodostojnosti ovog prvog – kontrolisanih aspekata ponašanja pojedinca. Imajući ovo u vidu, može se očekivati da će pojedinac ponekad pokušati da pri stvaranju utiska kontroliše oblike svoga ponašanja za koje drugi smatraju da mu izmiču kontroli, čime on ponovo uspostavlja simetriju komunikativnog procesa i stvara uslove za neku vrstu poigravanja informacijama (prikriivanje, razotkrivanje, lažna otkrovenja i ponovna otkrića). Pojedinac projektuje određenu situaciju prilikom svog

pojavljivanja pred drugima, ali i drugi značajno učestvuju u tome preko svojih odgovara i aktivnosti usmerenih prema njemu (Gofman, 2000: 20–22). Projekcije definicija situacije od strane nekoliko različitih učesnika obično su dovoljno usaglašene bez otvorenog pojavljivanja protivrečnosti, to jest svako od njih trenutno potiskuje svoja najdublja osećanja (prikrija prave želje) i saopštava pogled na situaciju koji je barem privremeno prihvatljiv drugima, pri tome obično postoji neka vrsta podele posla (svakome je dopušteno da uspostavi privremeno važeće pravilo koje za njega ima vitalno značenje, ali ne i za druge te se ne izjašnjava ili se uzdržava oko stvari za njih bitnih). Stvarno slaganje učesnika postoji oko toga čiji će se stavovi u odnosu na koja pitanja privremeno poštovati i u odnosu na želju da se izbegnu otvoreni konflikti u definisanju situacije (*radni konsenzus*) (Gofman, 2000: 23). Pojedinac počinje da definiše situaciju i gradi sopstvene odgovore na osnovu informacije koju o svojim sagovornicima *inicijalno* poseduje ili je stiže. „Sopstvena inicijalna projekcija pojedinca obavezuje ga da bude ono što je tvrdio da jeste i zahteva od njega da odbaci sve pretenzije da bude nešto drugo. Kako se interakcija između učesnika razvija, dolaziće, naravno, do dopunjavanja i modifikovanja ove inicijalne informacije, ali od suštinske je važnosti da ovaj potonji razvoj ne bude sa njom protivrečan, kao i da bude sazdan na temelju inicijalnih pozicija prihvaćenih od nekoliko učesnika. Čini se da na početku susreta pojedinac može lakše da izabere kako će se ponašati prema drugima, kao i kakvo ponašanje da zahteva od njih, nego što to kasnije, kada je interakcija već poodmakla, može da promeni“ (Gofman, 2000: 24). Događaji koji nastaju unutar interakcije mogu da protivreče, da diskredituju ili da bace sumnju na pojedinčevu definiciju situacije, što može dovesti do zbujujućeg i

neprijatnog zastoja u interakciji. Pojedinčeva početna projekcija definicije situacije ima akcionu komponentu (uvod u aktivnosti koje slede) i moralni karakter. Moralno pravo svakog pojedinca koji ima određena društvena obeležja izražava se u njegovom očekivanju od drugih da ga vrednuju i da se prema njemu ponašaju na odgovarajući način. Pojedinac treba da uistinu bude u skladu s tvrdnjom da poseduje, implicitno ili eksplicitno, naznačena određena društvena obeležja. Tako on kao osoba koja ima određeni status postavlja pred druge moralni zahtev i obavezu da u skladu s tom činjenicom postupaju prema njemu, što oni i sami uviđaju (Gofman, 2000: 26–27). Sa ciljem izbegavanja nelagodnosti, neprekidno se primenjuju preventivne radnje, ili kada to nije moguće uvode se korektivni postupci. „Kada pojedinac ove strategije i taktike primeni da bi zaštitio svoje sopstvene projekcije, o njima možemo govoriti kao o 'odbrambenim postupcima'; kad ih učesnik upotrebi da bi spasao definiciju situacije koju je projektovao neko drugi, govorimo o 'zaštitnim postupcima' ili 'taktu'. Zajedno, odbrambeni i zaštitni postupci jesu tehnike koje se primenjuju da bi se zaštitio utisak koji pojedinac neguje tokom svog prisustva među drugima“ (Gofman, 2000: 27). Za Gofmana uzajamni neposredni međusobni uticaj pojedinaca na aktivnosti drugih u fizičkom prisustvu obuhvaćen je pojmom interakcija, odnosno, interakcija licem u lice. Sveukupnu interakciju do koje dolazi kada se dati skup pojedinaca nađe u međusobnom prisustvu u bilo kojoj prilici, Gofman označava *susretom*. „Nastup se može odrediti kao sveukupna aktivnost datog učesnika u datoj prilici, koja na bilo koji način služi da bi se uticalo na bilo kog drugog učesnika. Uzimajući određenog učesnika i njegov nastup kao primarnu referentnu tačku, o drugima koji vlastitim nastupima doprinose predstavi možemo govoriti kao o

publici, posmatračima, ili saučesnicima. Unapred uspostavljeni obrazac aktivnosti koji se realizuje tokom nastupa i koji se može prikazati ili odigrati i u drugim prilikama možemo nazvati *scenskom ulogom* ili *rutinom*. (...) Kada pojedinac, odnosno izvođač, u različitim prilikama pred istom publikom igra istu ulogu verovatno će doći do uspostavljanja određenog društvenog odnosa. Definišući *društvenu ulogu* kao realizaciju prava i obaveza vezanih za dati status, možemo reći da društvena uloga uključuje jednu ili više scenskih uloga, i da izvođač svaku od ovih različitih scenskih uloga može u nizu prilika izvesti pred istom vrstom publike, ili pred publikom sastavljenom od istih posmatrača“ (Gofman, 2000: 29).

Igranjem uloge pred publikom, s jedne strane izvođač stavlja pred nju zahtev da veruje u realnost stvorenog utiska (situacije), a s druge strane, izvođač je „iskren“ ako ima uverenje da je utisak o realnosti koji pokušava da ostavi na publiku prava stvarnost i koja ima isti takav utisak (to čini za „opšte dobro“) ili je „ciničan“ kada nema takvo uverenje, niti je zainteresovan za to u šta publika veruje (obmana publike radi „sopstvenog interesa“), ali se ne isključuju ni prelazni oblici (Gofman, 2000: 31–32). Gofman koristi termin „fasada“ za standardni, svesni ili nesvesni, ekspresivni repertoar koji pojedinac tokom svog nastupa koristi, a čiji delovi su: „scena“ (nameštaj, dekor, fizički raspored predmeta, druge pozadinske objekte kulise i druge potrepštine neophodne za mnoštvo aktivnosti koji se odvijaju unutar, na ili ispred nje), „scenska pozadina“ (scenski elementi ekspresivnog pribora), „lična fasada“ (drugi elementi ekspresivne opreme – izvođač i insignije službe ili ranga, odeća, pol, životna dob i sl., koji se mogu u skladu s određenom funkcijom informacije podeliti na „pojavu“ – svedočenje o društvenom statusu aktera, i „manir“ –

skretanje pažnje na interaktivnu ulogu koju u tekućoj situaciji akter očekuje da preuzme) (Gofman, 2000: 36–38). „Dok je u prisustvu drugih, aktivnost pojedinca je obično prožeta znakovima koji značajno potcrtavaju i odslikavaju potvrđujuće činjenice koje bi inače ostale neuočene i nejasne. Kako bi pojedinčeve aktivnosti i drugima nešto značile, on svoju aktivnost mora da usmeri tako da ona izrazi ono što on želi da saopšti tokom interakcije“ (Gofman, 2000: 44). Načini „podruštvljavanja“ nastupa (njegovo usklađivanje sa društvenim shvatanjima i očekivanjima) ogledaju se u tome što izvođenjem scenske uloge i drugih scenskih uloga, preko svoje fasade, izvođač publici postavlja vrlo apstraktne zahteve i teži da joj ponudi idealizovan utisak (uzdržava se ili prikriva delatnosti koje nisu u skladu s njim) (Gofman, 2000: 48). Dakle, maska koju izvođač mora iznutra čvrsto da drži jeste rezultat društvene discipline: „Ekspresivna koherentnost, koja se u nastupima zahteva, ukazuje na suštinsko neslaganje što postoji između našeg 'isuviše ljudskog' ja i našeg socijalizovanog ja. Kao ljudska bića mi smo stvorenja sa različitim impulsima i sa raspoloženjima i energijom koji se menjaju od časa do časa. Kao likovi koji se pojavljuju pred publikom, mi međutim ne smemo imati uspone i padove. (...) Računa se i na izvesnu birokratizaciju duha, tako da se od nas očekuje da u svakom trenu pružimo savršeno homogen nastup“ (Gofman, 2000: 67). S druge strane, publika ove nagoveštaje, znake izvođača treba da prihvati drugačije od pukih izraza. Veliku pretnju za utisak koji izvođač ostavlja na publiku, njegov ugled, predstavljaju izricanje bezočnih laži i lažno predstavljanje (Gofman, 2000: 75). Koja vrsta utisaka o realnosti može narušiti njegovani utisak o realnosti? Narušavanje projektovane definicije situacije može da prouzrokuje neuspeh u regulisanju informacije koju prima publika

(Gofman, 2000: 78). Za uspešnost nastupa iskrenost ima važno mesto, pre svih, iskrena vera pojedinca da je stvarna stvarnost njegova projektovana definicija situacije, vera prisutnih u iskrenost izvođača, sposobnost izvođača da se udaljava od sopstvenog unutrašnjeg pogleda na stvarnost (Gofman, 2000: 81). „Potrebni su veština, duga obuka i određene psihološke predispozicije da bi se postalo dobar glumac. Ali ova činjenica nas ne sme učiniti slepim za jednu drugu: da skoro svako može naučiti scenario dovoljno dobro da blagonaklono publici pruži neki osećaj realnosti onoga što se pred njom izvodi. Čini se da je ovo istina zato što je i obični društveni susret organizovan na isti način kao i scenski – oba uključuju razmenu dramski preuveličanih aktivnosti, kontraaktivnosti i konačnih odgovora. Scenario čak i u rukama neobučених glumaca može da oživi jer je život sam po sebi drama. Čitav svet, naravno, nije pozornica, ali odrediti suštinski važne razloge zašto on to nije – nije lako“ (Gofman, 2000: 82). Gofman osim nastupa pojedinca (i ukupnog skupa učesnika i interakcije kao celine), uvodi i koncept *izvođačkog tima* (kraće, *tim*, *ekipa*) „da bih označio bilo koju grupu pojedinaca koji sarađuju u inscenaciji jedinstvene scenske uloge“ (Gofman, 2000: 89), ali on obuhvata i slučaj kada je izvođač ponesen sopstvenom izvedbom, uveren da je utisak o realnosti koji stvara jedina stvarnost, tada se on javlja u istoj predstavi u dvostrukoj ulozi: izvođač i sopstvena publika (Gofman, 2000: 90). „Po svoj prilici, on internalizuje ili inkorporira standarde koje pokušava da održi u prisustvu drugih, tako da njegova svest uvek od njega zahteva da se ponaša na društveno prikladan način. (...) Kada izvođač svoje privatne aktivnosti usmerava u skladu sa inkorporiranim moralnim standardima, on te standarde može dovesti u vezu s nekom referentnom grupom, stvarajući na taj način

nevidljivu publiku za svoje aktivnosti. Ova mogućnost nas navodi da razmotrimo još jednu. Pojedinac se može i privatno držati standarda ponašanja u koje lično ne veruje, zadržavajući ih zbog čvrstog uverenja da je prisutna nevidljiva publika koja odstupanje od ovih standarda kažnjava“ (Gofman, 2000: 91). Članovi istog tima nalaze se u međusobnoj vezi (međusobno oslanjanje, saradnja, uzajamna zavisnost i sl.), to jest, oni postižu svoje ciljeve dramaturškom saradnjom, ali i pomoću drugih sredstava (sila ili moć pogađanja) (Gofman, 2000: 94). „Međutim, kada se od jednočlanog tima okrenemo ka većim, menja se i priroda realnosti za koju se tim zalaže. Umesto bogatog definisanja situacije, stvarnost može biti svedena na tanku liniju saglasnosti za koju se ne može očekivati da će svim članovima tima biti podjednako bliska“ (Gofman, 2000: 95). Da bi mogli da deluju neophodno je da nekoliko članova tima jednoglasno zauzme stavove prilikom uspostavljanja definicije situacije, a svakom članu mora biti predočeno službeno saopštenje (stav koji zauzima njegov tim) pre nego što zauzme svoj stav i odigra svoju ulogu u timu, jer bez toga ne može se predstaviti publici (Gofman, 2000: 97). Dve važne funkcije u velikom broju nastupa mora da izvrši režiser tima: vraćanje na kurs članova tima čiji je nastup neadekvatan (tešenje ili kažnjavanje) i podela uloga i ličnih fasada koje će nositi svaka od uloga u predstavi (Gofman, 2000: 106–107). Suprotstavljeni tipovi moći unutar nastupa ogledaju se u: konceptu dramske dominantnosti (razlike između onih koji pomažu u prezentaciji timskog nastupa) i konceptu režijske dominantnosti (raspodela scenskih uloga shodno razlikama u moći koju je dobio svaki član tima). Ovi se koncepti po Gofmanu mogu primeniti i na interakciju kao celinu (Gofman, 2000: 109). Mesto na kom se nastup izvodi nije u celosti dostupno za opažanje zbog

postavljenih barijera. Ovaj dio Gofman definiše kao zona. Termin „prednja zona“ („proscenijum“) upotrebljava se kada se govori o mestu na kome pojedinac izvodi nastup (deo fasade označen kao „scensko okruženje“) s naporom da ostavi utisak nekog čija delatnost odražava i podrazumeva dve kategorije standarda: standardi pristojnosti (odnose se na ponašanje izvođača prema publici u razgovoru ili gestovnoj razmeni s njom) i standard „uljudnosti“ (odnose se na ponašanje izvođača prema publici, koji nije nužno uključen u razgovor s njom, ali je prisutan u njenom vizuelnom ili auditivnom domašaju) (Gofman, 2000: 114–115). Naglašeni vidovi aktivnosti koje neko obavlja u prisustvu drugih osoba izražavaju se u prednjoj zoni, dok su potisnuti drugi vidovi aktivnosti koji mogu da negiraju utisak koji nastup neguje u drugu zonu – pozadinu, zaleđe ili zakulisje (Gofman, 2000: 119–120), a koja obuhvata radnu zonu, zonu za odmor i mesto za obavljanje bioloških potreba. Kako primjećuje Gofman, u zapadnom društvima postoji jezik ophođenja primeren ovim zonama: neformalni ili pozadinski jezik (oslovljavanje po imenu, slobodno dodirivanje, neformalno oblačenje i sl.) i jezik koji se koristi prilikom nastupa (odsustvo ili nedopuštenost sadržaja pozadinskog jezika) (Gofman, 2000: 134–135). Osim proscenijuma i pozadinske zone, Gofman smatra opravdanim dodati i treću – „spoljnu“, rezidualnu zonu (obuhvata sva mesta koja nisu obuhvaćena prvom i pozadinskom zonom), čiji je koncept u skladu s zdravorazumskim shvatanjem društvenih ustanova (Gofman, 2000: 140). Da nastup ne bi bio ugrožen, tim mora svoje tajne da sačuva („mračne“, „strateške“, „interne“, „poverene“ i „besplatne“) (Gofman, 2000: 146–148). Druge tačke koje komplikuju jednostavnu vezu između funkcije, posedovanih informacije i dostupnih zona iz kojih se može uspo-

staviti odnos prema nastupu jesu, po Gofmanu, uloge, odnosno protivrečne uloge (doušnik, pomoćnik u publici, inspektor, „kupač“, posrednik i „ne-osoba“), čiji nosioci mogu učestvovati u stvarnoj interakciji između izvođača i publike (Gofman, 150–155)⁶. Postoje četiri tipa komunikacije kojima se odvija prenos informacija nespojivih sa utiskom koji se zvanično održava: tretman odsutnih (članovi tima u pozadinskoj zoni nipodaštavaju publiku putem određenih tehnika: imitiranje publike, nelaskavo označavanje, zadirkivanje člana tima koji napušta svoje saigrače i sl.), razgovor o nastupu (ogovaranje, profesionalni tračevi i sl.), timski dosluh (svaka komunikacija „u dosluhu koja se pažljivo vodi na takav način da nimalo ne ugrozi iluziju koja se pothranjuje za publiku“) i prestrojavanja (progovaranje izvođača mimo svoje uloge da bi ih publika čula, ne ugrožavajući društvenu distancu između dva tima niti njihov integritet – nezvanično gundanje, kontrolisano obelodanjivanje i dvosmišlenost) (Gofman, 2000: 173–197). Bez obzira na to izaziva ljudsku potrebu za socijalnim kontaktima i druženjem, ona se javlja u dva osnovna oblika: „jedan je potreba za publikom pred kojom ćemo probati da se prikažemo u razmetljivom obličju, a drugi potreba za timskim drugovima s kojima možemo uspostaviti prisnost kroz dosluh i opustiti se u pozadinskoj zoni“ (Gofman, 2000: 206). Osnovni oblici narušavanja nastupa („incident“) su: nesvesni gestovi, nezgodna upadanja, pogrešni koraci i scene. Kada neko (autsajder, uljez) nenamerno i nesvesno postane svedok aktivnosti članova tima i činjenica koje su nespojive sa utiskom koji su u obavezi da održavaju pred njim, Gofman govori o

6 Osim ovih uloga, Gofman govori o još četiri protivrečne uloge koje uključuju odsutne osobe koje imaju neočekivane informacije o nastupu („specijalizovani davaoc usluge“, „poverenik“, „kolega“, „odmetnik“) (Gofman, 2000: 157 - 169).

„nezgodnom upadu“, koji stvara nelagodu i narušava projekciju definisane situacije („pogrešni koraci“). Izvođač je „napravio gaf“ ili „zabrljao“ kada nekim nepromišljenim činjenjem uništava imidž svog tima, a „stavlja klipove u točkove“ kada ugrozi sliku o sebi koju su projektovali članovi drugog tima (Gofman, 2000: 209). Sve ovo bi se moglo izbjeći da je akter bio unapred upoznat s posledicama svojih aktivnosti. Incident ugrožava stvarnost za koju izvođači jamče, a reakcija prisutnih se ogleda u osećaju neugodnosti, zbunjenosti, nervozi i sl. Da bi se ovo sprečilo, svi koji učestvuju i koji ne učestvuju u interakciji, moraju posedovati određene atribute i izražavati ih kroz postupke primenjene za spasavanje predstave. Ovi atributi i postupci su: odbrambene mere koje koriste izvođači da spasu sopstvenu predstavu (dramaturška lojalnost, dramaturška disciplina i dramaturška obazrivost) (Gofman, 2000: 212–227); zaštitne mere koje publika i autsajderi preduzimaju u korist izvođača (kontrola pristupa pozadinskoj i postscenijumskoj zoni nastupa kontrolišu izvođači i drugi akteri, efekat izolacije autsajdera putem konvencije, zahtev za taktičnošću publike pred izvođačima koji nastupaju, taktično 'ne primećivanje' izvođačeve omaške, prihvatanje izvinjenja koje sledi, uspostavljanje prećutnog dosluha publike s izvođačem koji je dospao u krizu kako bi mu pomogla da se izvuče, taktično ponašanje publike prema početniku) (Gofman, 2000: 227–230); i najzad, mere koje preduzimaju izvođači da bi publici i autsajderima omogućili da primene zaštitne mere u njihovu korist (briga kako će stvari izgledati, osećanja stida i sl.) Za izvesnost korišćenja ovih tehnika, tim mora da bira lojalne, disciplinovane i obazrive članove i taktičnu publiku (Gofman, 2000: 237).

Iz svega prethodno navedenog, možemo jasno uočiti da je za Gofmana metafora sva-

kodnevnog života ništa drugo do pozorišno izvođenje (predstava), kojim je objašnjavao i ilustrovao sva događanja u interakciji licem u lice (Žurić Jakovina & Jakovina, 2017: 160).

TEORIJA ULOGA RALFA TARNERA: INTERAKCIONISTIČKI OKVIR ZA RAZUMEVANJE INTERAKCIJE SOPSTVA I DRUGOG

Tokom prethodnih decenija, posebno u teoriji uloga, primenjuje se interakcionistički okvir za razumevanje sopstva i procesa identiteta. Autori se međusobno razlikuju po određenju koncepta uloge, ali ipak teorija uloge predstavlja skup temeljnih ideja i empirijskih istraživanja integrisanih iz oblasti sociologije, psihologije i antropologije koja se odnose na važna obeležja ljudskog ponašanja – zavisno od svog društvenog identiteta i situacije, ljudi se ponašaju na različite načine i predvidljivo. Sama uloga jeste pozorišna metafora, pa se i sama teorija uloga gradi na toj metafori. „Ako su nastupi u pozorištu bili različiti i predvidljivi jer su glumci primorani da izvede 'dijelove' za koje su pisani „scenariji“, onda je razumno da se vjeruje da su društvena ponašanja u drugim kontekstima takođe povezana s dijelovima i scenarijima koje razumiju društveni glumci. Dakle, teorija uloga se interesuje za tri pojma: uzorke i karakteristična društvena ponašanja, dijelove ili preuzete identitete društvenih aktera i scenarije ili očekivana ponašanja kojih se izvođači pridržavaju“ (Biddle, 1986: 68). To je u početku izazvalo dosta zbunjenosti zbog labave primene pojma uloge i njenog različitog shvatanja od prvih zagovornika ove teorije (Zimel, Mid, Linton i Moreno). Teorija uloga Jakoba Morena (Jacob Levy Moreno, 1946) sadrži pluralistički način razumevanja uloga, gde svaka osoba ima mnogostrukih prepoznatljivih i podložnih promeni uloge,

koje predstavljaju kombinaciju individualnih i društvenih činilaca, jer svaku osobu određuju njena prethodna individualna iskustva, ali i dominantni kulturni obrasci društva kojem ona pripada (upor. Moreno, 1946, prema Žurić Jakovina & Jakovina, 2017: 151). Iako ovi nesporazumi i dalje postoje, oni ne predstavljaju suštinski problem za razumevanje pojma uloge. Saglasnost postoji među teoretičarima da je njihovo interesovanje usmereno na karakteristična ponašanja, delove koji se igraju i uputstva (scenarije) za ponašanja (Biddle, 1986: 68–69).

U ovom radu usmerićemo se na teoriju uloga Ralfa Tarnera (Ralph Turner, 1962, 2001), koja naglašava ulogu kao orijentacioni mehanizam u interakciji. Prema Tarneru, društvene uloge su kulturni resurs, a njihove mreže predstavljaju okvir za aktivnosti u društvu, u organizacijama i u grupama, koje se tek kroz njih mogu organizovati i dobiti svoje značenje (akteri razumevaju značenje vlastitog ponašanja i delanja drugih). Iako su društvene uloge često nejasno definisane, ljudi se ponašaju kao da su one relativno precizno definisane. Konstruisanje i rekonstruisanje uloga odvija se neprestano – ljudi se uključuju u kreiranje uloga u interakciji s nosiocima alternativnih uloga ili legitimni definatori određuju i vrednuju organizaciju aktivnosti. Kada se formalnom organizacijskom definicijom ili snažnom normativnom kulturnom tradicijom osiromaše definicije uloga (postaju nejasne ili ne pružaju osnovu za delovanje), javlja se potreba za njihovim redefinisanjem, to jest dolazi do razvoja uloga (neformalnih ili radnih) koje odstupaju od formalno priznatih definicija uloga. Tri principa regulišu dinamičku rekonstrukciju i stvaranje uloga, kao i rešavanje njihovog konflikta – funkcionalnost (radi veće očigledne efektivnosti uloge se stalno menjaju), reprezentativnost (one su sredstvo za preno-

šenje određenih slika) i održivost (ravnoteža između koristi kreatora uloga i ograničenja snage i resursa onih koji tu ulogu preuzimaju/predstavljaju) (Turner, 2001).

Tarner je smatrao da u savremenoj misli i istraživačkoj praksi „teorija uloga“ ima veliki značaj i raznovrsna područja primene, i pored brojnih kritika koje su joj upućene. Prvi put se javila kod Mida u njegovom pojmu „preuzimanje uloge drugog“ (Mead, 1935)⁷. U ranoj midovskoj teoriji, kako zapaža Tarner, može se naći, eksplicitno ili implicitno, koncepcija procesa normalnog igranja i preuzimanja uloga, gde pojam uloge unosi u shvatanje društvene interakcije nove elemente (Turner, 1962: 21). Osnovni elementi preuzimanja uloge su: proces stvaranja uloge, „sopstvene uloge“ i „uloge drugih“, uloga kao smisleno grupisanje ponašanja, uloge kao jedinice, uloge u organizacijama i kulturi i okvir za diferenciranje uloga, priroda interakcije među ulogama, normativna komponenta preuzimanja uloga. Kada govori o procesu stvaranja uloge, Tarner pravi razliku između dve osnovne teorijske koncepcije uloga: prva, uzima postojanje jasnih i prepoznatljivih uloga za svoje polazište (njihovo precizno određenje u okviru jedne grupe i specifičan sadržaj), dok druga kao orijentacione procese u interaktivnom ponašanju postulira stvaranje i modifikovanje „sopstvene uloge“ i „uloge drugog“ (uloga je neka vrsta idealne koncepcije u međusobnoj interakciji aktera, gde se oni „ponašaju kao *da uloge postoje*“) (Turner, 1962: 21–22). Proces preuzimanja – stvaranja uloga manje je važan sastojak u sredini u kojoj je ponašanje u potpunosti unapred propisano i gde se greške institucionalno kažnjavaju. U situacijama gde to nije slučaj, povremeno se može pomerati

7 Tarner u radu koristi ovo izdanje: George Herbert Mead, *Mind, Self and Society*, ur. Charles Morris, Chicago: University of Chicago Press, 1935.

perspektiva „sopstvene uloge“ i „uloge drugih“. „Uloge su nalik na polovine osovina, pri čemu svaka osovina predstavlja jednu dimenziju u prostoru. U analizi činilaca postoji bezbroj položaja na tim osovinama koji jednako dobro zadovoljavaju logičke zahteve podataka. Slično tome, sa stanovišta procesa stvaranja uloge akter ima bezbroj definicija granica među ulogama, koje će jednako dobro zadovoljavati logičke zahteve preuzimanja uloga. Ali povlačenje jedne od tih graničnih linija – samo za trenutak ili za duže vreme – ograničava, odnosno predodređuje identifikaciju drugih uloga. Upravo ta težnja da se javni svet oblikuje kao skupina uloga predstavlja rešenje za preuzimanje uloga kao jedan od najznačajnijih procesa u interakciji“ (Turner, 1962: 22). Kada posmatramo proces preuzimanja uloga kojim upravlja idealni okvir, u datim situacijama uloge (obraci ponašanja) se orijentišu jedne prema drugima, odnosno jedna uloga ne može da postoji bez „uloge drugih“ (na primer, bez uloge deteta nema nikavog smisla uloga oca). Dakle, kao uopšteno objašnjenje za promenu ponašanja, može poslužiti načelo reciprociteta uloga. „Promena u sopstvenoj ulozi odražava promenu kroz koju procena ili opažanje te uloge prolazi u očima relevantnih drugih. Interakcija je uvek *provizorna*, ona je proces stalnog testiranja pojedinčeve koncepcije tuđe uloge. Reakcija druge osobe će ili potvrditi ili osporiti tu koncepciju. Ishod tog procesa testiranja jeste stabilizacija ili modifikacija vlastite uloge. *Ideja preuzimanja uloge pomera akcenat sa jednostavnog procesa odigravanja propisane uloge na oblikovanje njenog izvođenja na osnovu neke imputirane 'uloge drugog'*“ (Turner, 1962: 23). Ovi prethodno pomenuti procesi uvek predstavljaju smisleno grupisanje ponašanja u jedinice. U ocenama doslednosti ponašanja, koje su često u suprotnosti s logičkim kriterijumima, najbolje se

ogleda funkcija grupisanja kod preuzimanja uloga. „Jer, u svakodnevnom razmišljanju, merilo doslednosti ponašanja nekog pojedinca sastoji se od odgovora na pitanje da li se ono može podvesti pod jednu jedinstvenu ulogu. Za roditelja koji je prema detetu u jednom trenutku nežan, a u sledećem ga pljusne, nećemo reći da je nedosledan, jer se za oba tipa ponašanja, pod odgovarajućim uslovima, možemo razumno pretpostaviti da manifestuju istu roditeljsku ulogu. U jačoj varijanti, sud o nedoslednosti izjednačava se s ocenom da dato ponašanje nema smisla, da se ne dá shvatiti. Za ponašanje se kaže da ima smisla ako se sled postupaka može protumačiti kao dokaz da akter ima na umu neku ulogu kojom se u svom ponašanju rukovodi“ (Turner, 1962: 24). Iako ulogu igraju različiti pojedinci, uprkos njihovim ličnim specifičnim svojstvima, u njenoj je prirodi da ostaje prepoznatljiva, jer „specifičan referent termina 'uloga' pre je tip aktera nego tip ličnosti (...) Ulogom se označava obrazac koji se može smatrati doslednim ponašanjem jednog te istog tipa aktera“ (Turner, 1962: 24–25). Priroda reciprociteta među ulogama ogleda se u načinu kako „sopstvo i drugi ulaze u interakciju“, a priroda načela grupisanja uspostavlja vezu između preuzimanja uloge kao procesa i one vrste istraživanja koja se usmerava na društvenu strukturu (Turner, 1962: 26–27). U interakciji koja se odvija u kontekstu neformalnih organizacija u formalnim strukturama omogućeno je preuzimanje „najčistijih“ vidova uloge. Interakcija se usložnjava kada ona još uključuje organizacione ili statusne uloge. Preko reciprociteta između „sopstvene uloge“ i „uloge drugih“, lako možemo uočiti ovo ograničavajuće delovanje formalnih naimenovanja na preuzimanje uloga. Identifikacija jedne uloge u stvarnoj interakciji posledica je akterovog ponašanja i manifestovanja „uloge drugog“ (na primer, u ulozi

vođe otelovljen je kompleks delanja pretpostavljenih određenih sposobnosti). „Ali ako izostane reciprocitet od strane relevantnih drugih, ili ako oni već recipročno reaguju na neku drugu osobu u ulozi vođe, ponašanje koje bi inače odgovaralo vođi može navući akteru etiketu 'otpadnika' ili 'izgrednika'. Pošto ga relevantni drugi tako etiketiraju, nesuđeni vođa će biti prinuđen da sam sebe redefiniše, i odluči hoće li nastaviti da igra ulogu otpadnika, ili će promeniti ponašanje. (...) procedura formalizacije sastoji se od specifikovanja ritualnih oblika ponašanja kojima svaki učesnik priznaje prirodu datog recipročnog odnosa. Cilj formalizacije je da oni koji su zvanično proglašeni sledbenicima nastave da se pridržavaju uloge sledbenika čak i ako vođa loše igra svoju ulogu ili, obratno, da spreči slabljenje uloge vođe ako izostane recipročna reakcija“ (Turner, 1962: 27–28). U cilju ili nastrojenju koji se pripisuje akteru objedinjen je sadržaj jedne uloge. Kako bi akter bio siguran da ono što ima na umu jeste uloga, stvarni i objektivni entitet, moraju da postoje merila koja će mu to i potvrditi: iz same interakcije dolazi unutrašnja potvrda („od uspešnog predviđanja ponašanja relevantnih drugih unutar raspona neophodnog za izvođenje vlastite uloge“), a „uopšteni drugi“ (Mid) pruža spoljašnju potvrdu („da neke druge osobe prosude može li se za dato ponašanje reći da sačinjava ulogu, pod uslovom da su posredi osobe za čije se mišljenje drži da s pravom pretenduju na ispravnost ili legitimost“) (Turner, 1962: 29–30). Priroda interakcije među ulogama ogleda se u odnosu, dinamici između „sopstvene uloge“ (sopstva) i „uloge drugog“ (drugog). Turner smatra da nema dovoljnu opštost model u kojem se ovaj odnos prikaže kao konformiranje (skup očekivanja u pogledu ponašanja pojedinaca u relevantnim „ulogama drugih“ jeste deo svake uloge). Po modelu teorije uloga ovi

odnosi su interaktivni, u kojima, zavisno od ciljeva koje učesnici sebi postavljaju i od njihovih međusobnih odnosa, dolaze do izražaja različita dinamička načela. „Artikulisanje ponašanja koje donosi interakcija među ulogama bolje je označiti izrazom 'spremnost', nego izrazom 'očekivanje'. Ključ je u tome da uloga koju igra priprema ega za određeni *raspon alterovih* reakcija koji se može tek okvirno ocrtati, a za osnovu ima *alterovu* ulogu. Potencijalne reakcije *altera* se, onda, dele na one koje se mogu smesta protumačiti na temelju pretpostavljenih 'sopstvenih uloga' i 'uloga drugih', i one koje sa ovog stanovišta ne deluju smisleno. Reakcija koja pada izvan raspona spremnosti može pripadati jednoj od dve vrste“ (Turner, 1962: 33–34). U potvrdi važenja slike o samom sebi nalazi se najopštija svrha osetljivosti za refleksivne aspekte „uloge drugog“ – predstaviti se u skladu s koncepcijom uloge po kojoj se akter identifikuje, a koja je u skladu s onom koju relevantni drugi neguje, bilo da je odobrava ili ne ili da je ravnodušan prema njoj (Turner, 1962: 34). Nije redak slučaj da se sa skupinom normi koje se mogu primeniti na aktera koji igra neku prepoznatljivu scensku ulogu identifikuju uloge, jer u njihovom pojmu sadržan je jedan suštinski normativni element – preduslov za interakciju jeste neki minimum predvidljivosti. „Osnovni normativni element u preuzimanju i igranju uloga jeste zahtev da akter bude dosledan – da njegovo ponašanje ostane u okvirima jedne te iste uloge. Sve dok ono ostaje unutar uloge, druga strana će uglavnom biti spremna da s tim ponašanjem nekako izlazi na kraj, svejedno da li ga odobrava ili ne. (...) Ali norma doslednosti je fundamentalnija, jer se odnosi na preuzimanje uloga kako u neformalnim, tako i u formalizovanim kontekstima, dok norma koja dodeljuje određene uloge određenim osobama važi pretežno u ovim drugima. Dejstvo

norme doslednosti ublažava se implicitnom pretpostavkom da će je se akteri pridržavati“ (Turner, 1962: 36).

ZAKLJUČAK

Beznačajni oblici društvene interakcije u svakodnevnom životu jesu značajna oblast sociološkog istraživanja (Gidens, 2005). Proučavanje epizoda svakodnevnog života, naizgled trivijalnih i nepovezanih, pomera sociologiju ka mikrosociološkom nivou analize problema (Sztompka, 2008), koji se pojavljuju tokom inetrakcije licem u lice (Carter & Fuller, 2005). U interpretativnoj sociologiji središnja uloga pridaje se značenju ljudskog delanja, jer društveni svet nije ništa drugo nego svet značenja. U ovom radu pažnju smo usmerili na simbolički interakcionizam, kao jedan od tri pravca koji su se razvijali u okvirima interpretativne sociologije (fenomenološka sociologija i etnometodologija). Videli smo da između ovih pravaca postoje sličnosti, ali i međusobno suprotstavljanje. Fenomen interakcije (licem u lice) nalazi se u središtu simboličkog interakcionizma, koji svoje ishodište ima u filozofskom pragmatizmu i socijalnom biheviorizmu Dž. H. Mida. Sopstvo je ključni izraz za simboličke interakcioniste. Mid je podelio sopstvo na „ja“ i „mene“ (Mead, 2003), a razlika između ova dva aspekta predstavlja osnovni princip njegovog socijalnog konstruisanja, pri čemu interakcija i komunikacija imaju ključnu važnost. Dakle, ovaj koncept sopstva fokusira se na učenje o sebi kroz interakciju s drugim. Osnov interakcije i stvaranja značenja čine simboli i jezik (Bodlović, 2011). Prema Herbertu Blumeru, ljudsko društvo proizvod je simboličke interakcije, koja podrazumeva specifičnu prirodu ljudske interakcije posredovane upotrebom simbola, jer ljudi „uzajamno tumače ili 'definišu' postupke“, a njihov odgovor se „zasniva

na značenju koje se tim postupcima pridaje“ (Blumer, 1962: 181). Ova sociološka perspektiva daje uvide u međusobni odnos društva i pojedinca, usklađivanje osobâ kroz interakciju i naglašava subjektivna značenja ponašanja ljudi (Sternheimer, 2011). Dakle, da bi se razumelo društveno ponašanje, neophodno je svet sagledati iz (unutrašnje) perspektive pojedinca. Ljudsko društvo sastoji se od društvenih aktera (delatnih jedinica), čije se delanje odvija u određenoj situaciji, s obzirom na koju se uvek događa društvena akcija, i koja se definiše interpretiranjem situacije (Afrić, 1988).

Simboličkom interakcionizmu kao sociološkoj istraživačkoj tradiciji koja je našla svoje mesto u okvirima interpretativne sociologije, iznose se zamerke zbog njegove nejasne razgraničenosti (teorijske i metodološke) s određenim srodnim teorijskim pristupima (teorija etiketiranja, teorija socijalne akcije i sl.), ali i s nesrodnim (njegovu delimično prilagođavanje funkcionalizmu u američkoj sociologiji). Takođe, prigovor se odnosi i na poteškoće s objektivnošću istraživača društva (treba da zadrži svoje teorijsko gledište i da usvoji gledišta učesnika u društvenim situacijama), i njegovu nedovoljnu zainteresovanost da razvije teorijske formulacije, „a više za prosto reflektovanje situacije, kako je doživljavaju oni koji su pobudili njegove simpatije“ (Afrić, 9–12).

Ervin Gofman dao je doprinos razumevanju složenog odnosa pragmatizma i sociologije u okvirima ovog sociološkog teorijskog pravca, kroz dramaturški model konstituisanja sopstva i njegovog institucionalnog usmerenja (Prodanović, 2015), koje se izjednačava sa projektovanim likom „čije dostojanstvo i integritet akter nastoji da očuva primenom dramaturških sredstava“ (Sapasić, 1996: 101, prema Filipović, 2012: 80). U svom dinamičnom i aktivnom modelu proučavanja

društvenog života, interakcije licem u lice između ljudi u svakodnevnim susretima i uloge sopstva u njoj, pojedinac je predstavljen kao aktivni i kreativni glumac (akter) koji izvodi svoju (društvenu) ulogu u konkretnoj društvenoj situaciji i koji može da kontroliše utiske koje drugi formiraju o njemu (Kišjuhas, 2007). Dakle, perspektiva pozorišne predstave jeste Gofmanova sociološka perspektiva iz koje on proučava društveni život, to jest svakodnevne situacije u kojima pojedinac predstavlja drugima sebe i svoje aktivnosti, koji kontroliše utiske drugih o njemu, kao i celokupan nastup pred njima. Gofmanova metafora svakodnevnog života jeste pozorišno izvođenje, kojom je objašnjavao i ilustrovao sva događanja u inetrakciji licem u lice (Žurić Jakovina & Jakovina, 2017: 160).

Interakcionistički okvir u prethodnih nekoliko decenija primenjuje se u teoriji uloga za razumevanje sopstva i procesa identiteta. Iako se autori međusobno razlikuju u pogledu određenja koncepta uloge, teorija uloga donosi važan skup ideja kojima objašnjava važna obeležja ljudskog ponašanja – uloga je pozorišna metafora na kojoj se gradi ova teorija (Biddle, 1986: 68). U radu je analiziran teorijski pristup Ralfa Tarnera koji naglašava ulogu kao orijentacioni mehanizam u inetrakciji ili kao proces kreiranja i modifikovanja sebe i svoje uloge (Carter & Fuller, 2015). Kako zapaža Tarner, osnov ove teorije se nalazi već u ranom Midovom učenju, u njegovom konceptu „preuzimanje uloge drugog“. Specifičnost Tarnerovog učenja ogleda se u shvatanju društvenih uloga kao kulturnih resursa, čije mreže predstavljaju okvir za aktivnosti u društvu, u organizacijama, u grupama, koje se kroz njih mogu organizovati i dobiti svoje značenje (Turner, 2001).

Iako se ne mogu zanemariti brojne slabosti i teškoće s kojima se suočava simbolički interakcionizam kao posebna sociološka

teorijska artikulacija i istraživačka tradicija, prema mišljenju nekih autora, ona je „jedna od najvrednijih skupina sociološkog iskustva i premda je trenutačno pomalo potisnuta (posebno od fenomenološke sociologije) i zaboravljena, ona ima budućnost i tek treba da odigra svoju, svakako ne beznačajnu ulogu, ako ne kao sociološko istraživačka tradicija, a ono sigurno kao značajna inspiracija za stvaranje novih humanističkih pristupa izučavanju društva“ (Afrić, 1988: 12).

REFERENCE

- Afrić, V. (1988). Simbolički interakcionizam. *Revija za sociologiju*, Zagreb, Vol. XIX, No 1–2: 1–13.
- Bezić, Ž. (2001). Jastvo i sebstvo. *Crkva u svijetu*, 36. br. 2. str. 174–203.
- Biddle, B. (1986). Recent Developments in Role Theory. *Annual Review of Sociology*, 12(1), 67–92. doi:10.1146/annurev.soc.12.1.67
- Bodlović, P. (2011). Elementarne odrednice svijesti kod fenomenologa i simboličkih interakcionista. *Amalgam*, No 5: 53–66.
- Blumer, H. (1962). Society as Symbolic Interaction. U M.A. Rose (Ur.), *Human behavior and social processes; an interactionist approach*. Boston: Houghton Mifflin Company. <https://ia800304.us.archive.org/32/items/humanbehaviorsoc00rose/humanbehaviorsoc00rose.pdf>.
- Blumer, H. (1969). *Symbolic Interactionism: Perspective and Method*. Berkeley: University of California Press.
- Carter, M.J., & Fuller, C. (2015). Symbolic interactionism. *Sociopedia*, doi:10.1177/205684601561

- Filipović, S. (2012). Gofmanov glumac kao avatar: mogućnost primene dramaturškog modela u virtuelnom komuniciranju. *Communication Management Quarterly. Časopis za upravljanje komuniciranjem*, No. 23: 73–94.
- Garfinkel, H. (1967). *Studies in Ethnomethodology*. New Jersey, Englewood Cliffs: Prentice-Hall, Inc.
- Gofman, E. (2000). *Kako se predstavljamo u svakodnevnom životu*. Beograd: Geopoetika.
- Husserl, E. (2007). *Ideje za čistu fenomenologiju i fenomenologijsku filozofiju*. Zagreb: Naklada Breza.
- Kalero, P. L. (2014). Sociologija sopstva. *Dijalog, ANUBIH*, br. 3–4: 126–142.
- Kišjuhas, A. (2007). Dramaturgija socijalnih odnosa. 20. oktobar 2007. *Danas*, Pristupljeno 19. 07. 2018. <https://www.danas.rs/nedelja/dramaturgija-socijalnih-odnosa/>.
- Milardović, A. (2013). *Stranac i društvo: Fenomenologija stranca i ksenofobija*. Zagreb: PAN LIBER.
- Mead, G. H. (1934). *Mind, Self and Society: From the Standpoint of a Social Behaviorist*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Mead, G. H. (2003). *Um, osoba i društvo*. Zagreb: Naklada Jasenski i Turk.
- Moreno, J. L. (1946). *Psychodrama*. New York: Beacon House. Volume 1.
- Nikolić, L. (1994). Simbolički interakcionizam oblikovanje i tumačenje društvenog sveta. *Sociološki pregled*, 28(1); 79–97.
- Prodanović, S. M. (2015). *Status zdravog razuma u savremenoj sociološkoj teoriji: Ka pragmatičkoj rekonceptualizaciji odnosa teorije i prakse*. Beograd: Filozofski fakultet. Doktorska disertacija.
- Ritzer, G. (1997). *Suvremena sociologijska teorija*. Zagreb: Nakladni zavod Globus.
- Spasić, I. (1996). *Značenje susreta: Goffmanova sociologija interakcije*. Beograd: Institut za filozofiju i društvenu teoriju Filip Višnjić.
- Spasić, I. (1998). *Interpretativna sociologija*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Sociološki rečnik*. (2007). Beograd: Zavod za udžbenike.
- Sternheimer, K. (2011). Symbolic Interactionism on the Road. , December 08, Pristupljeno 07. 07. 2018. <http://www.everydaysociologyblog.com/2011/12/symbolic-interactionism-on-the-road.html>, preuzeto sa: CDHI, Simbolički interakcionizam na cesti, March 06, 2012, <http://www.cdhi.hr/2012/03/simbolicki-interakcionizam-na-cesti/>.
- Schutz, A. (1972). *The Phenomenology of the Social World*. Evanston: Northwestern University Press.
- Sztompka, P. (2008). The Focus on Everyday Life: a New Turn in Sociology. *European Review*, 16(01), doi:10.1017/s1062798708000045
- Turner, R.H. (1962). Role-Taking: Process Versus Conformity. U M.A. Rose (Ur.), *Human behavior and social processes; an interactionist approach*. Boston: Houghton Mifflin Company. <https://ia800304.archive.org/32/items/>

humanbehaviorsoc00rose/humanbehavior-soc00rose.pdf.

Turner, R.H. (2001). Chapter 12 – Role Theory. U *Handbook of Sociological Theory*. Springer. Pristupljeno 16. 04. 2018; <http://www.book-metrix.com/detail/chapter/9eb443df-6180-4efe-8e76-633eaae4e818#downloads>.

Veber, M. (1976). *Privreda i društvo*. Beograd: Prosveta.

Žurić, J. I., & Jakovina, T. (2017). Role Theory and Role Analysis in Psychodrama: A Contribution to Sociology. *Socijalna Ekologija*, 26(3), 151–169. doi:10.17234/socekol.26.3.5

Ivan Šijaković
Dragana Vilić

Review Paper

THE CONSTRUCTION OF THE SELF THROUGH SYMBOLIC INTERACTION WITH THE OTHER IN EVERYDAY LIFE

Key words

The Self; symbolic interactionism; communication; everyday life.

Authors

Ivan Šijaković holds PhD in Sociology and he is a Full professor at the Faculty of Political Science of the University of Banja Luka

Dragana Vilić holds PhD in Sociology and she is an Associate professor at the Faculty of Economy of the University of Banja Luka

Correspondence

*ivan.sijakovic@fpn.unibl.org
dragana.vilic@ef.unibl.org*

Field

Theoretical sociology

DOI

10.5937/politeia0-19722

Paper received on

30.11.2018.

Paper accepted for publishing on

29.01.2019.

Summary:

In this paper, the authors try to test, with the help of other authors who have discussed this topic, first in terms of interpretive sociology and later within the framework of symbolic interactionism, how the self is formed. With regard to this, the self is viewed as the most important instrument of free communication and interaction in everyday relationship with the other, in which people adjust to each other and by which the subjective meanings of people's behaviour are emphasised. In the first part of the paper, entitled 'Understanding the meaning of human action within the framework of interpretive sociology', the meaning of human action plays a central role, and the basic goal of sociological analysis is to understand, that is interpret the meaning. This part gives, in brief, the analysis of the meaning of human action through three perspectives within interpretive sociology: phenomenological sociology, ethnomethodology, and symbolic interactionism. In the second part of the paper, entitled 'Symbolic interactionism: the symbolic meaning of the interaction of the self and the other in everyday life', the ability of a human being to define and interpret mutual actions is analysed. Symbolic interactionism has its origins in the philosophical pragmatism and social behaviorism of George Herbert Mead. Interaction (face to face) takes its central place and the self is the key term. In Mead's social construction of the self ('I and 'me'), interaction and communication are crucial (learning about the self through interaction with the other). According to Herbert Blumer, who formulated the phrase of symbolic interactionism, human society is the product of a specific human interaction mediated by the use of symbols. The third part of the paper, entitled 'Erving Goffman's 'dramaturgical model' of studying social life and constituting the self', analyses the so-called dramaturgical model of the study of social life - the face-to-face interaction between people in everyday encounters and the role of the self in it (the construction of the self), where an individual as an active and creative actor performs their (social) role in a particular social situation in front of others, coined by Erving Goffman using a metaphor of a theatre performance for everyday life.